Muş Alparslan Üniversitesi

TÜBİTAK

05 - 07 Ekim 2012 MUŞ / TÜRKİYE

Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde MEDRESELER

1. CİLT

M.Ş.Ü. YAYINLARI -1-

1. cilt isbn: 978-605-5137-01-4

Kitap Adı
Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler

Editör
Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Son Okumalar
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ

Dizgi
Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Kapak Tasarım
Erdal YILDIZ

Baskı/Cilt
-1-

1. Baskı
Temmuz 2013, Muş

Bu eserin bütün hakları M.Ş.Ü' ye aittir.
Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi
Muş Alparslan Üniversitesi
Tel: 0436 213 00 59 – Fax: 0436 213 00 59
www.alparslan.edu.tr

MEDRESE GELENEĞİ VE MODERNLEŞME SÜRECİNDE MEDRESELER

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

التراث المدرسي الشرعي و المدارس الشرعية في مواجهة مسار الحداثة

MADRASAH TRADITION AND MADRASAHS IN THE PROCESS OF MODERNIZATION

KEVNETORA MEDRESEYÊ
û
DI PÊVAJOYA MODERNBÛNÊ DE REWŞA MEDRESEYAN

5-7 Ekim / October 2012
Muş Alparslan Üniversitesi
Muş / TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

TAKDİM / INTRODUCTION

Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ 17

AÇILIŞ KONUŞMALARI / WELCOMING SPEECHES

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT 19

Prof. Dr. Nihat İNANÇ 23

MEDRESELERİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ PANELİ - I -

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU**

Prof. Dr. Hüseyin ATAY 27

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ 33

Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA 55

MEDRESELERİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ PANELİ - II -

Oturum Başkanı/Session Chair: **Mehmet Beşir ERYARSOY**

Fethullah AYTE 61

Abdulkadir BADILLI 65

Maruf TOPRAK 71

Abdülğanî MUTLU 75

Panel: Prof. Dr. Yusuf Ziya KAVAKÇI 79

"MEDRESEDEN İLAHİYAT FAKÜLTESİNE; İSLAMÎ İLİMLERİN TEDRÎSİNDEKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK**

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖCAL 87
"OSMANLI DEVLETİNİN SON DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN MEDRESE ISLAHATLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME"

Prof. Dr. Kasım ŞULUL 151
"KLASİK EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARININ DAYANDIĞI ESASLAR"

Prof. Dr. Yakup CİVELEK 167
"KLASİK BİR KURUMUN MODERN BİR DÜNYADA VAR OLABİLİRLİĞİ (GÜNÜMÜZ DÜNYASINDA MEDRESELERİN YAŞAYABİLMESİNİN YOLU/YÖNTEMİ)"

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İMAMOĞLU 185
"(İSLAM'IN KADİM GELENEĞİNDEN) MEDRESELERDEN (VATANDAŞLIK BİLİNCİNE) MEKTEPLERE: HEDEF-İÇERİK VE PARADİGMA SORGULAMALARI"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Ali AKPINAR**

Doç. Dr. Şakir GÖZÜTOK 199
"İSLAM DÜNYASINDA MEDRESELER VE İHTİSAS MEDRESELERİNİN DOĞUŞU"

Doç. Dr. Adil YAVUZ 217
"BİR İHTİSAS MEDRESESİ OLARAK DÂRU'L-HADİSLERİN ÖNEMİ"

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ 233
"MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKMASINA ZEMİN HAZIRLAYAN TARİHSEL SÜREÇ"

Yrd. Doç. Dr. Ercan UYANIK-İrfan Davut ÇAM 247
"II. MEŞRÛTİYET DÖNEMİ'NDE MEDRESELERDE ISLAHAT TARTIŞMALARI"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ**

Prof. Dr. Rabie E. ABDELHALİM **261**
"İSTİHDAMU'Ş-Şİ'Rİ'L-ARABÎ Lİ TEDRÎSİ MENHECİ'DDİRÂSÂTİ'L-İNSÂNİYYE Bİ KULLİYYÂTİ'T-TIB"

Ayşe POLAT **277**
"MEDRESES IN THE AFTERMATH OF THE WWI: THE CASE OF MEDRESETUL IRŞAD"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ**

Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA **297**
"MEDRESELERİN ISLAHI ÇERÇEVESİNDE TEKLİFLERİMİZ"

Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK **305**
"MEDRESELERİN MEVCUT DURUMU VE BEKLENTİLER"

Dr. Muhammed Sadık HAMİDÎ **313**
"DOĞU VE GÜNEYDOĞU MEDRESELERİNİN MAHİYETİ VE DERS MÜFREDATININ ISLAHI"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Mehmet YALAR**

Raid Emir Abdullah RAŞİD **329**
"MÜELLEFÂTU'L-MÜDERRİSİNE'L-ETRÂKİ'L-AHNÂF Fİ'LİLMİ'Ş-ŞER'Î MİN HİLÂLİ KİTABİ TABAKÂTİ'L-HANEFİYYE Lİ'BNİ'L-HANNÂÎ (ö.979)"

Mehmet Salih EKİNCİ **371**
"TAKRÎR ANİ'L-MEDÂRİSİ'L-İSLÂMİYYE Fî TURKİYA ÂMMETEN VE AN MEDRESETİL FELLÂH Fî MEDİNETİ KONYA HASSATEN"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Şadi EREN**

Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ 393
"İRAN'DA YENİLEŞME HAREKETLERİ KAPSAMINDA DARULFÜNUN MEDRESESİ'NİN KURULMASI"

Yrd. Doç. Dr. Kasım MOMİNOV 405
"ORTA ASYA MEDRESELERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE FELSEFÎ TEMELLERİ"

Yrd. Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU 429
"CAFERÎ MEZHEBİNDE MEDRESE GELENEKLERİ (İRAN VE AZERBAYCAN ÖRNEĞİ)"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Yasin AKTAY**

Prof. Dr. Mustafa AYDIN 447
"MEDRESEYE YÖNELİK MODERN EĞİTİM MERKEZLİ ELEŞTİRİLERİN KRİTİĞİ"

Prof. Dr. Mehmet YALAR 459
"SEYDA, MELE VE FEQİLERİN BÖLGENİN DİNÎ VE KÜLTÜREL HAYATINDAKİ YERİ"

Prof. Dr. Abdulhamit BİRIŞIK 471
"GÜNÜMÜZDE MEDRESEYİ KONUŞMANIN ANLAMI"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK**

Nimetullah ARVAS 483
"ARVAS MEDRESESİ VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ"

Muhammed DOĞAN 497
"MEDRESE VE GÜNÜMÜZ İLAHİYAT EĞİTİMİNİN UZLAŞMASI"

Nizamettin YAKIŞIK **501**
"İLİM VE İRFAN AŞİYANI MEDRESELER"

Raşid DÜNDAR **523**
"GÜNÜMÜZDE MEDRESELER: PROBLEMLERİ VE ISLAH ÖNERİLERİ"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Şamil DAĞCI**

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ **545**
"NİZÂMİYE MEDRESELERİ VE GAZZÂLÎ"

Yrd. Doç. Dr. Veli SIRIM **557**
"SELÇUKLULAR VE OSMANLI DÖNEMİNDE MEDRESELERİN MALİ KAYNAKLARI"

Oturum Başkanı/Session Chair: **Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA**

Dr. Mahmoud Hussein MOHAMMAD **573**
(ÜRDÜN), "EL-MUESSESÂTU VE'L-CEM'İYYÂTU'LKUR'ÂNİYYE VE DEVRUHÂ FÎ İ'DÂDİ HAFAZATİ KİTÂBİLLÂH"

Ahmed Halid Yusuf ŞUKRÎ **597**
"EL MERKEZU'S- SEKÂFİYYU'L- İSLAMÎ Fİ'L- CÂMİATİ'LURDUNİYYE
VE DEVRUHU Fî TA'LİMİ'L-KUR'ÂNİ'L-KERÎM VE ULÛMİH"

Dr. Ali b. İsa ed-DERÎBÎ **627**
"TA'LÎMU'L-KUR'ÂN Fİ'L-MÜESSESÂTİ'L-KUR'ÂNİYYE VE ESERUHU'L-İLMÎ VE'T-TERBEVÎ (EL-KETÂTÎB EL-KUR'ÂNİYYE Fİ'L-MAĞRİB ENMÛZECEN)"

Yrd. Doç. Dr. Mahmud GAVSANÎ.....695
"DİRÂSÂTU'L-İ'CÂZİ'L-KUR'ÂNÎ Fİ'LMEDÂRİSİ'Ş- ŞER'İYYE (DİRÂSA MUKÂRANE)"

Doç. Dr. Nurullah KURT 705
"EL-MEDÂRİSU'L-EHLİYYE FÎ MÂLİZYÂ VE DEVRUHA'LHADÂRÎ FÎ BİNÂİ'L-HUVİYYETİ'L-İSLÂMİYYE Lİ ŞA'Bİ'LMALÂYÎ"

Medreselerin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Tarihsel Süreç

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ [1]

ÖZET

İslam eğitim ve öğretime büyük önem vermiştir. Bu yüzden Müslümanlar her zaman ilim ile meşgul olmuşlardır. Böyle bir anlayış zaman içersinde medreselerin ortaya çıkmasına zemin teşkil etmiştir. Medreseler İslam kültür ve medeniyeti açısından önemli eğitim merkezleridir. Ancak medreseler İslam tarihinin ilk eğitim öğretim mekânları değildir. Küttâblar, câmiler, saraylar, kitapçı dükkânları, ilim adamlarının evleri, edebi salonlar İslam'ın ilk eğitim merkezleridir. Uzun bir müddet eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bu yerlerde sürmesine rağmen medreselere ihtiyaç duyulması üzerinde durulması gereken bir meseledir. Bu bağlamda çalışmamız tarihsel süreçte medreselerin ortaya çıkışını analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kavramlar: İslam, Eğitim ve Öğretim, Medreseler, Küttâblar, Kitapçı Dükkânları, Edebi Salonlar.

ABSTRACT

Islam gave great importance to education and training. This is why Muslims have been engaged in the science, all time. Such an understanding constituted a foundation for the emergence of madrasahs in time. The madrasahs are an important im-

1 Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

portant educational centers of the Islamic culture and civilization. However, madrasahs, are not the first education and training places in Islamic history. Kuttâbs, mosques, palaces, a bookstore, shops, the houses of scientists, literary salons are the first training centers of Islam. Continuation of these places of education and training activities for a long time, but needed to be dealt with in a matter of madrasas. In this context, our study aims to analyze the historical process, the emergence of madrasahs.

Key Words: Islam, Education and Training, Madrasahs, Kuttâbs, Bookstores, Literary Salons.

GİRİŞ

İslam medeniyeti ilim merkezlidir ve yüzyıllarca süregelen bir birikimin sonucudur. Böyle bir durum ilk emri "oku"[2] olan bir din için şaşırtıcı olamaz. Batı dünyası ortaçağ karanlığını yaşarken İslâm coğrafyasının değişik bölgelerinde ilim merkezlerinin eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunması da tesadüf değildir. Bu durum İslâm'ın toplumu sadece şekilsel olarak değil aynı zamanda zihinsel olarak dönüştürdüğünün açık bir kanıtıdır. İslâm dini içinde neşvünema bulduğu toplumu zihinsel anlamda dönüştürmek için hem bireysel hem de toplumsal olarak tefekkürün canlı tutulmasını talep etmiştir.[3] Böyle bir talep Müslümanların ilme olan rağbetini arttırmış, eğitim-öğretim faaliyetlerinin her geçen gün daha da ileri seviyeye ulaşmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. İlk zamanlar sınırlı bir bölgede, kompleks olmayan eğitim-öğretim faaliyetleri yerini zaman içerisinde daha geniş bir coğrafyaya ve daha kompleks bir eğitim biçimine bırakmıştır. Bu bağlamda; eğitim-öğretim faaliyetlerinin daha planlı biçimde yapılmasını olanak sağlayan medreseler ortaya çıkmıştır. Medreselerin tesisi tesadüfen ve bir anda olmamış, bilakis tarihsel süreç içerisinde bir takım etmenlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bizler ancak tarihsel süreci bilmek ve bu süreci hızlandıran etkenleri göz önüne almak suretiyle medreselerin yapısı ve ilmi hayatta icra ettiği rolü anlayabiliriz.

MEDRESE ÖNCESİ EĞİTİM-ÖĞRETİM MEKÂNLARI

Medreselerin ortaya çıkışı İslâm'ın ortaya çıkışından yüzyıllar sonraya tesadüf eder. Aslında bu durum çok şaşırtıcı bir gerçek değildir. Medreseler henüz ortada

2 Alak Suresi, 96/1-5

3 Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette bu durum ifade edilmektedir. Bkz: Âl-i İmran Sûresi,3/191- 192.

yok iken değişik mekânlar eğitim-öğretim faaliyetlerine zemin teşkil etmiştir. Bu bağlamda; medrese öncesi eğitim faaliyetlerinin icra edildiği başlıca mekânlar; **Küttâblar, câmiler, saraylar, kitapçı dükkânları, ilim adamlarının evleri, edebi salonlar** idi.

Küttâblar bir nevi ilköğretim okulu sayılabilecek eğitim mekânları olup, çoğu kez batılı ilim adamları tarafından Kur'an öğretimi verilen yerler olarak bilinir.[4] Ancak " Bir çeşit sıbyan mektebi veya anaokulu diyebileceğimiz küttâblar, İslâm'ın zuhurundan önce de vardı."[5] İki küttâb arasındaki temel fark; ilkinin Arapça diğerinin ise Kur'an öğretimi için kurulmuş olmasıdır.[6] İslâm öncesi küttâbların varlığına rağmen Hz. Peygamber(s.a.v.) tebliğe başladığı zaman okuma-yazma bilen kimselerin sayısı pek az idi.[7] Özellikle Müslümanlar arasında okuma-yazma bilen kimseler Hz. Peygamber tarafından vahiy katibi olarak görevlendirilmişti.[8] Bilmeyen kimselere okuma-yazma öğretim işini çoğu kez Müslüman olmayan okur-yazarlar üstleniyordu. Bedir savaşında esir düşen, okur-yazar müşriklerin Müslüman çocuklara okuma-yazma öğretme karşılığında serbest bırakıldığını bizler bilmekteyiz.

Kur'an ve İslam dini esaslarının öğretildiği küttâblarda okuma-yazmanın da var olduğunu ileri süren düşünürler vardır. Buna göre: "İlk mekteplerin(küttâb) programları Kur'ân etrafında toplanmıştı. Kur'ân talebelerin okumayı öğrenirken, mütâlaa ettikleri herhangi bir kitabın yerini tutuyordu. Aynı şekilde yazı öğrenimi için de, yazacakları parçaları ondan seçiyorlardı. Talebeler okuma yazma öğrenimi ile beraber; Arap dili gramerini, Peygamberlerin kıssalarını ve bilhassa Peygamberin Hadislerini de öğreniyorlardı."[9]

Muhtemelen ilk zamanlarda sadece Kur'ân eğitimi veren bu mekânlar zaman içerisinde Arapça eğitimi de vermeye başlamıştı. Küttâblarda mevcut olan programa gelince; ilk program İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Ömer tarafından tespit edilmiştir. "Günümüze göre basit olan bu programın metni şöyledir:" Çocuklarınıza yüzmeyi

4 J.M.Landau, "*Kuttâb*" Encyclopaedia of Islam(New Edition), V: V, Leiden, 1986, pp.567.

5 Ziya Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, İstanbul, 1995, s.17.

6 Ahmet Çelebi, İslâm'da Eğitim-Öretim Tarihi, (çev: Ali Yardım), İstanbul, 1974, s.33-35; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 18-19, Şakir Gözütok, İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi, Ankara, 2002, s.58.

7 Belâzurî okuma yazma bilenlerin sayısının 17 olduğunu zikreder. Bkz: Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Yahya Belâzûrî(v.279/892), Fütûhu'l-Büldân, Kahire, 1902, s.477.

8 Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân , 147, 259.

9 Philip Hitti, The History of the Arabs, London, 1949, pp.408.

ve ata binmeyi öğretiniz. Onlara darb-ı meselleri ve güzel şiirleri rivayet ediniz." Diğer bir programa göre de çocuklara yazı, aritmetik ve yüzme ile birlikte babalarına ve kendi çocuklarına karşı olan vazifeleri öğretilmekte idi. Kur'ân'ı öğrenmiş olanlar, çocukların eğitim işini üstlendikleri zaman, Kur'ân eğitimi bu ilk bilginlerin mihveri oldu. Daha sonra Kur'an öğretimi her şeyin önüne geçti. Kurân'dan sonra biraz gramer, aritmetik ve biraz da şiir öğretmek suretiyle bu ilkokul dersleri sona eriyordu."[10]

Câmilerin İslam Kültür ve Medeniyetinde özel bir konumu vardır. Bu yerler sadece bir ibadet mekânı olmayıp aynı zamanda bir kültür merkezleridir. Hz. Peygamber (s.a.v.) 622 tarihinde hicret ettiği zaman Medine'de bir mescidin yapılmasına bizzat öncülük etmiş ve yapılan mescidin inşaatında çalışmıştır. Mescid-i Nebevi; bahsettiğimiz üzere bir ibadet mekânı olmanın ötesinde adli işlerin görüldüğü, eğitim verildiği, yabancı elçilerin ağırlandığı, Müslümanların istişare ettiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mekân üç kısma ayrılmış idi. Hz. Peygamber ve ailesinin kaldığı bölüm, öğrencilerin kaldığı ve eğitim gördüğü "Suffe" adı verilen kısım ve Müslümanların ibadet etmelerine tahsis edilmiş bir bölüm bulunmaktaydı. "Gerek Hz. Peygamber(s.a.v.), gerek diğer ashab câmide oturup etrafında toplanan halkı aydınlatıyordu. Hz. Peygamberi dinleyenler, işittikleri Hadisleri üç defa tekrar ederek ezberlerdi. Bu toplantılarda ilmin önemi üzerinde de durulurdu. Buna "Talebü'l-İlm" denilmekte ve bilhassa tavsiye edilmekte idi. Bu konuda yetişmiş hocalara da "Rabbaniyyûn" denilmekte idi. Zaten ilk nazari, ilmi araştırmalar, Hadislerin bir araya getirilip sıraya konması suretiyle başlamış bulunuyordu. Zamanla mevcut ilimlere yenileri katılmaya devam ettiği gibi câmi de öğretim yeri olmaya devam ediyordu. İlk günlerden itibaren dikkati çeken başka bir husus da câmilerde daha çok halkı iyiliğe teşvik ve kötülüklerden sakındırmayı amaçlayan konuşmaların yer almasıydı."[11] "İslâm dünyasında toprakların genişlemesine paralel olarak câmilerin çoğaldığı görülür. Adeta Müslümanların fethettikleri her yerde, kurdukları her köy ve kasabada bir veya daha fazla mescid yaptırmak prensip haline geldi. Nitekim Hz. Ömer'in fethedilen memleketlerin valilerine, mesela Basra valisi Ebu Musa el-Eşari'ye "Cuma namazı için bir mescid kabileler için de ayrı ayrı mescidler yaptırmasını ve Cuma günü herkesin Cuma mescidinde toplanmasını" yazmıştır.[12]

10 Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 20.

11 Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 22-23. Mescid-i Nebevi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Gözütok,132-143.

12 Ziya Kazıcı İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1996, s.226-227; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 23.

Saraylarda verilen eğitime gelince: "Öğretim programlarının, öğrencinin geleceğini ve kendisini istikbalde bekleyen vazifelere uygun biçimde değişik olması gerektiği keyfiyeti, ta ilk asırlardan beri İslâm dünyasında açıkça anlaşılmış durumda idi. Bu düşünceden hareket ederek, halifelerin ve devlet büyüklerinin saraylarında bu neviden ilköğretim var olagelmiş ve bunların çocukları orada, istikbalde karşılaşacakları yükün ağırlıklarını yüklenme liyakatini kendilerine kazandıracak kimseler bulmuşlardır. Öğretimin bu çeşidi bir önceki ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Zira her ikisinin de hedefi, çocukları, bir miktar kültür ve bilgi ile beslemektir. Ancak saraylardaki ilköğretim daha geniştir ve bu sınırı bir hayli aşmıştır."[13] Sarayda verilen eğitim programının kendisine has bir özelliği mevcut idi. Buna göre: "Geniş tecrübesine istinad eden bilgisi ile baba, eğitim müfredatının yegâne tespitçisi idi. İlk eğitimden sonra da sarayda eğitim devam ederdi. Saraylardaki eğitimle ilgili programlar zamana göre değişirdi. Bununla beraber bu değişikliğin de bizzat saray efendisi tarafından tespit edildiği anlaşılmaktadır. Saraylarda ders okutan hocalara "müeddib" denir. Bu unvan, saraylarda hükümdar çocuklarına ders veren hocalar için kullanılır. Zira müeddib, hem edeb hem de bilgi öğretmek zorundadır. Öğrenci burada çocukluk çağını atlatıncaya kadar bilgi almaya devam eder. Küttâb seviyesinde bilgi kazandıktan sonra câmi ve medreselerdeki ders halakalarında yetişen talebelerin gördüğü dersleri görürdü."[14]

Diğer bir eğitim-öğretim mekânı da kitapçı dükkânlarıdır. Bu dükkânların ortaya çıkışına dair değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu manada; cahiliyye döneminde varlığı bilinen panayırlarla kitapçı dükkânları arasında tam bir ilişki kurmaya çalışanların[15] yanında böyle bir ilişkinin olamayacağını benzerliğin sadece; panayırların yıllık, kitapçı dükkânlarının ise günlük kültür toplantılarını tertip etme yönünden sınırlı kaldığını iddia edenler olmuştur.[16]Kitap satış evleri Abbâsiler'in ilk kurulduğu dönemlerde ortaya çıkmıştır.[17] İlerleyen zaman içerisinde farklı bölgelerde kitapçı dükkânlarının ortaya çıkarak, sayıları artmıştır. Kitapçı dükkânlarının sahipleri bu işi sadece maddi menfaatler için yapmıyorlardı. Onlar aynı zamanda okuma ve mü-

13 Çelebi. 49.

14 Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 29. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çelebi, 49-53.

15 Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 30.

16 Çelebi, 54.

17 Hitti, 414.

talaa etme vasfına haiz, akli zevklerini tatmin eden ediblerdi.[18]Kitapçılık mesleği, ticari bir faaliyet ya da ticari bir antlaşma olarak kalmamış, bu meslek ile uğraşan kimseler aynı zamanda değerli eserlerin çoğaltılması işini de üstlenmiştir.[19]

Hayatını ilme adamış âlimlerin evleri de eğitim-öğretim mekânı olarak faaliyet göstermiştir. "İslâm'ın çok erken devirlerinde ve mescitlerin yapılışından önce İslâmi öğretim evde icra edilmiştir: Rasûlüllah (s.a.) ashabına ve İslâm'a girenlere yeni dinin esaslarını öğretmek ve nazil olan Kur'ân-ı Kerim ayetlerini onlara okumak için, el-Erkam bin Ebi'l-Erkam'ın evini merkez ittihaz etmişti."[20] Bu durum daha sonra değişiklik arz etti. Önce Hz. Peygamber'in evi, daha sonra da câmilerin yapımıyla bu yerler eğitim öğretim faaliyetlerinin merkezi olmuştur.[21] İlerleyen zaman içerisinde önde gelen âlimler, ilim meraklıları için evlerinin kapısını sonuna kadar açmışlardır. Belki de bu alim evleri içerisinde en meşhurlarında biri İbn-i Sina'ya aitti. Gündüzleri idari vazifeleri ile meşgul olan İbn-i Sina akşamları evine gelen büyük bir topluluğa "Şifa" ve "Kanun" adlı eserini okurdu.[22] Gerçekten ulema evleri medreselerin ortaya çıkmasından evvel toplumun eğitimi noktasında önemli bir rol icra etmiş ve bu yüzden birçok âlim evi haklı bir şöhrete kavuşmuştur.

Edebi salonlar, toplantı kültürünün doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan eğitim öğretim mekânlarıdır. Hz. Peygamber(s.a.v.) sonrası dönem; devlet başkanlarına halkın sorunlarını çözme noktasında büyük bir sorumluluk yüklemiştir. Halifenin vazifesi sadece toplumu idare etmek değil, aynı zamanda onlara manevi olarak yol gösterici olmaktı. Bu nedenle karşılaşılan bir problemin çözülmesi noktasında toplantı meclislerinin kurulması zaruri bir hal almıştı. Bu toplantıların ana gayesi eğitim öğretim olmayıp, mevcut soruna çözüm bulma amacına matuf idi. Eğitim öğretim amaçlı toplantı meclisleri Emeviler döneminde kendini göstermiş, Abbâsiler zamanında ise tekâmül etmiştir.[23] Dört halife döneminde kurulan toplantı meclisleri ile Emevi ve Abbâsiler dönemindeki oturum meclisleri farklılık arz ediyordu. İlk meclislere katılım ihtiyari idi. Yabancı kültür ve geleneklerin şekillendirdiği edebi salonlarda durum daha değişik idi. "Bir defa bu salonlar gelişmiş

18 Çelebi, 54-55; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 30-31.

19 Çelebi, 55.

20 Çelebi, 59.

21 Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 31.

22 Çelebi, 60; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 31-32

23 Çelebi, 63.

halleriyle mükemmel şekilde hazırlanır ve buraya belli sınıftan insanlar alınırdı. Ayrıca bu toplantılara katılan üyeler, belli zamanlarda gelir ve halifeler tarafından kabul edilmiş usullere(protokol) göre yerlerini alırlardı. Denebilir ki edebi salonlar, Arap halifelerinin kendi otoritelerine boyun eğmiş bulunan büyük milletlerden iktibas etmiş oldukları yabancı adet ve kültürlerin tesiri altında gelişmişlerdir."[24] Edebi konuşmalar, dini tartışmalar, şiir yarışmaları v.b. konuların yer aldığı edebi toplantılar sadece Abbâsi dönemine münhasır kalmayıp ilerleyen zaman dilimi içerisinde değişik devletler tarafından devam ettirilmiştir. Böyle bir gelenek Osmanlılar döneminde "Huzur Dersleri" adı altında kendisini göstermiştir.[25]

MEDRESLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

"Sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamına gelen ders (dirâse) kökünden bir mekân ismidir.[26] İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının en yükseğini ifade eden bir kavramdır. Günümüzde Üniversite hangi fonksiyonu icra ediyorsa geçmişte de medrese aynı rolü üstlenmiş idi. Bu nedenle medreseler geçmişin yüksek öğrenim kurumlarıydı ve zaman içerisinde bir ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır.

Medreselerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan tarihi süreci ve etmenleri doğru analiz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda; medreseler bir anda ve tesadüfen ortaya çıkmamıştır. Aynı şekilde onların ortaya çıkışını tek bir nedene bağlamak doğru değildir. Bu yüzden medreseleri gerekli kılan süreci tarihsel akışı içerisinde tüm yönleri ele almak gerekmektedir.

İlk olarak eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi hususunda fiziki mekân probleminin ortaya çıkmış olması, medreseleri beraberinde getiren süreci hızlandırmıştır. Belli bir dönem câmilerde yürütülen dersleri, zamanın ve şartların değişmesi ile başka bir mekânlarda gösterme zarureti doğmuştur. Özellikle "Halk, İslâm'ın zuhurundan itibaren dini tedrisata büyük ilgi göstermişti. Seneler ilerledikçe, halkın ilim halakalarına teveccühü de artmıştı. Hatta birçok mescitlerde bir tane değil, çok sayıda ders halakası teşekkül etmişti. Haliyle bu halakaların her birinden, ders veren müderrisin sesi ile soru soran ve tartışan talebelerin sesleri yükseliyor ve muhtelif

24 Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 32-33. Edebi salonlar hakkında daha geniş bilgi için bkz: Çelebi, 63-89.

25 Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 34.

26 Nebi Bozkurt, "*Medrese*" T.D.V.İ.A., c.XXVIII, Ankara, 2003, s.323. Ayrıca bkz: Ludwig W.Adamec Historical Dictionary of Islam, "Plymouth, 2009, pp.195-196.

halakalardan yükselen sesler de birbirine karışıyordu. Mescitte –az veya çok- yapılan bir gürültü, namaz ve ibadeti gereği gibi eda etmeye mani olur. Böylece mescidin, hem namaz hem de tedrisat için beraberce kullanılma ihtimalinin güçlüğü ortaya çıkmış oluyordu. Bu yüzden el-Ezher'in, sadece tedrisata tahsis edildiğini ve orada Cuma namazından başka namaz kılınmadığını görüyoruz. Ne var ki, bu da problem için kesin bir çözüm tarzı değildi. Zira mescitlerin birinci vazifesi, halkın orada namaz kılmasını ve ibadet etmesini temindir. Sebepler ne olursa olsun, mescitlerde namazı tatil etmek caiz değildir. Diğer bir husus da, zamanın değişmesi ve maarifin ilerlemesiyle ilimlerin de gelişme gösterdiğidir. İlm-i Kelam, İlm-i Cedel ve Münazara gibi bir kısım ilim dalları vardı ki, bunların tedrisi, çokça muhavere, münakaşa ve karşılıklı atışma esasına dayanıyordu. Bu neviden bahislerin öğretim tarzı, câmiye gelip gidenlerin takınmaları gereken sükûnet ve tazîm prensiplerine aykırı düşüyordu."[27] Tarihsel süreçte önce ders verilen ile verilmeyen câmilerin belirlenmesi ve tedrisat veren câmilerde sadece Cuma namazının kılınması benimsense de ibadethanelerden müstakil eğitim ve öğretim yerlerinin ortaya çıkması bir zaruret halini almıştır.

Medreselerin ortaya çıkmasının diğer nedenlerinden birisi de; tedrisat gören öğrencilerin sosyo-ekonomik durumunu düzeltme düşüncesidir. Hz. Peygamber(s.a.v.) döneminde Mescid-i Nebevi bünyesinde yer alan "Suffe" bölümü[28], öğrenim gören kimselerin hem barınma hem de eğitim görmesi için inşa edilmişti. O dönem eğitim gören kimseler, mali bakımdan belli bir güce sahip olmadıkları için genelde başka Müslümanların yardımı ile hayatlarını idame ettiriyorlardı. İslâm o dönemler için çok geniş bir alana yayılmadığı için öğrencilerin ihtiyaçlarının sağlanmasında ciddi problemler yaşanmadı. İslâm daha geniş bir coğrafyada boy göstermeye başladığı zaman böyle bir problem ortaya çıktı. Bu nedenle hem eğitim kurumunun hem de eğitim görenlerin ihtiyacını karşılayacak bir müesseseye ihtiyaç duyuldu. Böyle bir özelliğe sahip eğitim kurumları oluşturma düşüncesi medreselerin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Meşhur Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün[29] ismiyle maruf Nizâmiyye medresesi böyle bir düşünceye gerçekleştirecek şekilde planlanmıştır.

27 Çelebi, 108-109.

28 Ehl-i Suffe hakkında daha geniş bilgi için bkz: W.Montgomery Watt, *"Ahl-Al-Suffa"*, Encyclopaedia of Islam (New edition), V: I, Leiden 1986, pp. 266.

29 Nizamülmülk: Meşhur Selçuklu veziri olup 408/1018 yılında Tus'ta doğmuş, 485/1092 yılında vefat etmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: M.Asad Talas, Nizamiye Medresesi (çev: Sadık Cihan), Samsun, 1999, s.33-38.

Yapımına 457/1065[30] tarihinde Bağdat'ta başlanan yapı 459/1067 yılında hizmete girmiştir.[31] Müesses yapının devamı için birtakım maddi tedbirler alındı. "Vezirin bir taraftan böyle ülke çapında medreseler yaptırması, vakıflar bağlaması bir taraftan da müderris ve öğrencileri çeşitli şekilde desteklemesi her yıl devlet hazinesine aşağı yukarı 600.000 dinara mal oluyordu."[32]

"Medreseler kurulunca, İslâm dünyasında fakirin ilim tahsil etme fırsatı daha geniş, daha avantajlı ve daha şümullü olmuştur. İslâm medreselerini inşa edenler, ilim ve marifet sahasında başarı elde edenlerin büyük çoğunluğunun, geçim sıkıntısı içinde olan fakir ailelerden çıktıklarını idrak etmişlerdi. Zira varlık ve konforun sağladığı imkânlar, zengin talebeleri, çoğu zaman ilim yapmak, onun yolunda fedakârlığa katlanmak ve derinlemesine bilgi elde etmekten alıkoymuştur. Fakir talebeyi ise – pek de fazla olmayan normal ihtiyacı karşılandığı takdirde – meşgul edecek herhangi bir şey yoktur. Fakirlik, onun hayatını altüst etmez. Aksine bu gibi talebeyi çoğu zaman, içinde bulunduğu eksiklikleri ilim ile tamamlamaya ve kaybettiği mevki ve şerefi onunla telafi etmeye teşvik eder. Bu sebeple medrese kurucuları, fakir talebelerin yaşayışlarını kolaylaştırmaya büyük titizlik göstermişlerdir. Öyle ki, onların iç huzuru ve gönül rahatlığı içerisinde ilim tahsil edebilmeleri için dört başı mamur imkân hazırlamışlardır. Nizamülmülk bunların öncüsüdür..."[33]

Medreselerin Selçuklular dönemi için önem kazanmasına gerekçe olarak gösterilen nedenler arasında zikredilen: " Sünni-Hanefi olan Seçuklular'ın, çevresindeki Şii ve Fâtimiler'in aşırı mezhep propagandalarına karşı koyma ihtiyacı, genişleyen imparatorluğun yönetimi için memur yetiştirme ihtiyacının şiddetle duyulması, İslâmiyeti yeni benimsemiş Oğuz topluluklarının yeni inançlarının pekiştirilme, eskilerinin silinme gereğinin duyulması, din adamı yetiştirme " gibi gerekçeler[34] sadece bir döneme münhasır olmayıp, her dönemde tartışılan dini ve siyasi mülahazalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle Abbâsiler döneminde yaşanan dini-siyasi birtakım hadiseler sistematik

30 İzzüddin Ali bin Ebi'l-Kerem İbnü'l-Esir (v.630/1232) el-Kâmil fi't-Târih, (tsh: Muhammed Yûsuf Rekâka) c.VIII, Beyrut, 1987, s.375.

31 İbnü'l-Esîr, VIII, 380.

32 Güray Kırpık, "*Bağdat Nizamiye Medresesinin Kuruluşu, Yapısı ve İşleyişi*" Uluslararası Bağdat Sempozyumu, İstanbul, 2008, s.686.

33 Çelebi, 301. Ayrıca bkz: Bozkurt, 324.

34 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Ankara, 1982, s. 35.

eğitim veren kompleks kurumlarını gerekli kılmıştır. Abbâsileri hedef alan Horasân merkezli heretik hareketler ve Halife Me'mun döneminde faaliyete başlayan Beytü'l-Hikme; medreselerin ortaya çıkışına etki eden siyasi, dini ve kültürel olaylara kaynaklık etmiştir.

Bölgede oluşan muhalif hareketi organize edip, mevcut iktidarı ortadan kaldırmak için Abbâsiler uzun yıllar süren bir hareket başlattılar. Bu harekete katılanlar arasında İslâm çizgisinde olan grupların yanı sıra, Heteredoks inanca sahip Heretik topluluklar da mevcuttu. Abbâsiler iktidar olduğu zaman kendi durumlarında ciddi anlamda düzelme olacağını düşünenler bir müddet sonra yanıldıklarını anladılar. İkinci Abbâsi halifesi Cafer bin Mansûr zamanında başlayan ve Halife Mehdi döneminde yoğunluk kazanan isyan hareketleri iktidarı ve toplumu dini ve siyasi bakımdan olumsuz olarak etkiledi. Özellikle Sünbaz[35], İshak et-Türkî,[36] Üstazsis[37] ve Mukanna[38] isyanlarının bir benzerinin yaşanmaması için askeri mücadelenin yanı sıra siyasi anlamda "Divanu'z-Zenâdika" ihdas edildi. Ancak mücadelenin başarıya ulaşması adına insanların doğru bilgiler ile aydınlatılması gerekiyordu. Bu işi üstlenecek bir kuruma ihtiyaç olmasına rağmen o dönemde medreselerin kurulamamış olması mücadelenin bir yönünü eksik bırakmıştır.

Daha sonraki dönemlerde Şii orijinli Fatimi ve Büveyhi devletlerinin ortaya çıkışı, bu devletlerin kendi ideolojilerini yaymak için yoğun propaganda faaliyetleri yürütmesi Sünnilik açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmaya başlandı. Özellikle Fatimiler mezheplerini yaymak için ciddi biçimde ilmi faaliyet göstermeye başladılar. "Bu maksadla Fatimiler, hemen - en eski İslâm Üniversitesi veya isim yapmış dünya üniversitelerinin en eskisi olan- el-Ezher'i inşa etmişlerdir. El-Ezher'i – içinde öğretim halakalarının düzenlendiği çok sayıda mescid takip etmiştir. Halife el-Hakim, mescitlerde, ders görme saatleri ile ibadet etme vakitlerinin birbirlerinden ayrılmasına büyük bir titizlik gösterdi. O, ulemanın talebelerle baş başa kalmasını

35 Bu kişi Sünfaz olarak da bilinmektedir. Hayatı ve isyanı için bkz: Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Yahya Belâzurî(v.279/892), Ensâbu'l-Eşrâf,(nşr: Abdülazîz ed-Dûrî), c.III, Beyrût, 1978, s.246- 247; Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr Taberi(v.334/945) Târîhu'l-Umem ve'l Mülûk, c.IV, Beyrut, 1991, s. 388; Takiyuddin Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali Makdisi (v.387/997), Kitâbu'l-Bed ve't-Târîh, c. VI, Paris, 1916, s.82-83.

36 Bu isyan için bkz:Ebû Saîd Abdülhayy bin Dahhâk bin Mahmûd Gerdizi (v.444/1053), Zeynü'l-Ahbâr(şrh: Abdülhayy Habibi), Tahran, 1986, s. 123-124; Elton L. Daniel, The Politicial and Social History of Khurasan Under Abbasid Rule: 747-820, Minneapolis, 1978, pp.132-133.

37 Taberi, IV, 495-496; Gerdizi, 124- 125.

38 Çelebi, 417.

38 Taberi, IV, 560; Gerdizi, 125-126; Makdisi, VI, 97.

sağlamak ve kültürünü geliştirip ilim tahsil etme arzusunda isteklilerden başka kimsenin oraya girmemesini temin etmek maksadıyla "Dâru'l-İlm" i inşa ettirdi. Öte yandan Fatimiler ve Fatimi vezirleri, muntazam kültür toplantıları yapmak üzere, köşklerinin kapısını açmışlardır. Buralarda Baş Dâiler ve vezirler oturur, yeni mezhebin açık ya da kapalı propagandasını yapardı." [39]

Bir yandan Fatimi dâilerinin faaliyetleri öte yandan Büveyhiler'in Bağdat'ı ele geçirip Halife üzerinde baskı kurması Sünni İslâm dünyası için olumsuz gelişmeler idi. " Hicri 25 Muharrem 447 (M.26 Nisan 1055) tarihinde Selçuklular'ın Irak'ı fethedip, Bağdat'a girişleri Ehl-i Sünnet'in Şiiler'e galibiyetlerinin başlangıcı kabul edilir. Nitekim o tarihten itibaren, halk arasında Şiiliği yaymak veya onları buna zorlamak için Büveyhiler'in faaliyet gösterdikleri yollar tıkanmış oldu. Selçuklular sapıklık ve din dışı kabul ettikleri inançlara karşı, halkın zihninde hür düşünceyi yerleştirebilmek için bir karşı faaliyetle harekete geçmekten başka çare olmadığını anladılar. Ve gördüler ki, ilmi yaymak bu hususta en hayırlı yoldur. Vatandaşa gerçek dini öğrenme imkânı hazırlanırsa, şüphesiz onlar, hidayeti dalaletten, hayrı şerden ayırt edebileceklerdir. İşte medreseler bu gayenin tahakkuku için ortaya çıkmıştır. Bu da Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapan büyük vezir Nizâmü'l- Mülk'ün sayesinde olmuştur. Bu medreseler kurucusu Nizamü'l-Mülk'e nispet edilerek "el-Medârisü'n-Nizâmiyye" (Nizamiye Medreseleri) ismi ile tanınmışlardır. Onlar, son derece heybetli ve azametli idiler. Zamanla sayıları çoğalmış, her şehir hatta her köy bunlardan birer tanesine sahip olmuştur."[40]

Gerçekten Nizamiye Medresesi daha sonra kurulacak medreseler için hem program hem de sistem açısından ilham kaynağı olmuştur.[41]Nizâmiye Medresesinin müfredat bakımından daha çok dini ilimleri ihtiva etmesi bizler için şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü. "Büveyhiler'in ve Fatimiler'in enkazı üzerine, Ehl-i sünnet mezhebine bağlı iki büyük hanedan kuruldu: Selçuklular ve Eyyûbiler... İşte bu iki hanedan, Şiilerin halkın kafasına ekmiş oldukları – Ehl-i Sünnetçe batıl ve merdud kabul edilen- inançlara karşı durmak ve, bu medreselerin yardımı ile, gerçek dinin tatbikine imkân sağlayacak olan Ehl-i Sünnet inançlarını yaymak maksadıyla medreseler kurdular. Bu noktadan hareket edilirse, medreselerin, dini ilimlere hizmet

39 Çelebi, 417.

40 Çelebi, 111-112. Ayrıca bkz: Ziya Kazıcı İslâm Müesseseleri Tarihi,229-232; Kazıcı, Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, 43-44.

41 Nizamiye medresesinin kuruluşu, müfredatı, işleyişi hakkında geniş bilgi için bkz: Talas, 41-70.

etmeye yönelmelerin tabii oluşu ortaya çıkar. Şiilik hareketi önlenip, Ehl-i sünnet'in zaferi sağlandıktan sonra, tıp ilmine yeniden ehemmiyet verilmeye başlandığını ve bu ilmin medreselerde gerekli ilgiden nasibini aldığını görüyoruz."[42]

Abbâsi Halifesi Me'mun[43] döneminde Bağdat şehrinde ihdas edilen "Beytü'l-Hikme" isimli kuruluş ilk başta bir çeviri merkezi olarak hizmet etmiş[44] daha kütüphane başta olmak üzere yeni bölümlerin ilavesiyle kompleks bir yapıya dönüşmüştür.[45] Medreselerin bir bölümü olan kütüphaneler Beytü'l-Hikme'den esinlenerek müştemilata dâhil edilmiştir. Özellikle bu dönemde neşvünema bulan akılcılık akımı (Mutezile) birçok tartışmaları beraberinde getirmiş Mutezili görüşe sahip âlimler ile Ehl-i Sünnet çizgisinde olanlar arasında tartışma başlamıştır. Bu tartışmalar daha sonra medreselerde okutulacak olan kelam kitaplarında kendisine yer bulmuştur. Beytü'l-Hikme'de çevrilen batılı filozoflara ait (Platon, Aristo v.b.) eserler felsefe ve mantık gibi derslerin medreselerde okutulmasına zemin hazırlamıştır.

Hülasa Abbâsiler döneminde yaşanan dini, sosyal ve siyasi birtakım hadiseler hem doğrudan hem de dolaylı olarak medreselerin oluşum sürecini etkilemiştir. Bu durum Nizâmiye Medresesinin kuruluşu ile yeni bir süreci başlatmış ve bu şekilde İslâm coğrafyasının her yerinde benzer medreseler kurulmuştur.

III. SONUÇ

İslâm Kültür ve Medeniyetinin önemli bir unsuru olan medreseler, plan, müfredat açısından o dönemin yükseköğretim kurumları mesabesinde olan kurumlardır. Medreselerin teşekkül dönemi bir anda ve tesadüfen olmamıştır. Aksine yüzyıllarca süren bir birikimin neticesinde ortaya çıkmıştır. Medrese öncesi eğitim mekânlarının Müslüman topluma çok şey kazandırdığı bir gerçektir. Buna rağmen medreselerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan süreç, yine bu yapıların ilerleyen zaman içerisinde talepleri karşılayamadığını bizlere göstermektedir. Zaman içerisinde câmilerin eğitim açısından fiziksel eksikliğinin ortaya çıkması öte yandan tartışma gerektiren bazı derslerin câmiye ibadet maksadıyla gelenlerin huzurunu kaçırması câmi dışında bir mekânı eğitim için zorunlu kılıyordu. Kitapçı dükkânları, âlimlerin evleri,

---

42 Çelebi, 111.

43 Beytü'l-Hikme'nin Harun Reşîd döneminde ihdas edildiğine dair görüşler vardır. Belki de ilk prototip o zaman ortaya çıkmış, Halife Me'mun döneminde tekamül etmiştir. İddia için bkz: Çelebi, 177.

44 Çelebi, 158.

45 Beytü'l-Hikme hakkında bkz: D. Sourdel, *"Bayt al-Hikma"* Encyclopaedia of Islam (New Edition), V: I, Leiden, 1986, pp. 1141.

ilmin daha geniş bir kitleye ulaştırılması hedefini gerçekleştirmede yetersiz kalmaktaydı. Bu ve buna benzer nedenler fiziki şartları sağlayacak, toplumun geneline hitap edecek, maddi imkânlara sahip olmayanlara da bu hizmeti sunacak medreseleri gerektirmiştir. Özellikle Abbâsiler döneminde ortaya çıkan Heretik karakterli isyan hareketleri, daha sonra kurulan Şii karakterli devletler, Batini hareketler sadece dini açıdan değil aynı zamanda siyasi açıdan da Sünni İslâm dünyasını tehdit eder olmuştu. Dini ve siyasi açıdan ortaya çıkan tehditlerle sadece askeri anlamda mücadele etmek kimi zaman yetersiz kalmaktaydı. Bu nedenle mevcut mücadelenin başarıya ulaşmasında halkın bilinçlendirilmesi ve bunu gerçekleştirmek için de medreselerin kurulması gerekti. Bu bağlamda, Nizâmiye Medresesi, daha sonra kurulacak medreseler için örnek model oldu. Medreselerin müfredatı mezkûr tehlikeyi bertaraf etme adına belirlendi.

Beytü'l-Hikme ile başlayan kültürel etkileşim İslâm dünyasında ilim adamları arasında tartışmalara neden oldu. Böyle bir durum medreselerde okutulan Kelâm dersleri ile devam etti. Beytü'l-Hikme'de çevirisi yapılan birtakım filozofların eserlerinde yer alan kimi metotlar bazı Müslümanlar tarafından alınarak İslâm'ı savunma amacıyla yeniden yorumlandı. Böyle bir durum medreselerde mantık ve felsefe derslerinin okutulması üzerinde etki yaptı.

Yetenekli ancak maddi imkânı olmayan kimselerin devlet desteği ile öğrenim görmesi, sosyal devlet anlayışına uygun bir durumdur. Medreseler tabiri caizse bir taraftan eğitim eşitliği sağlamış öte yandan da devlet için çalışacak memurları yetiştirme vazifesini üstlenmiştir. Bu haliyle devlet-millet kaynaşmasını sağlamış medreseler, bozulma döneminde yaşanan olumsuzlukları bir kenara bırakacak olursak insanların zihninde olumlu izlenimler bırakmıştır.

IV. KAYNAKÇA

Adamec, Ludwig W; Historical Dictionary of Islam, "Plymouth, 2009.

Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi, Ankara, 1982.

Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Yahya (v.279/892), Ensâbu'l-Eşrâf,(nşr: Abdülazîz ed-Dûrî), c.III, Beyrût, 1978.

..... Fütûhu'l-Büldân, Kahire, 1902.

Bozkurt, Nebi; "*Medrese*" T.D.V.İ.A., c.XXVIII, Ankara, 2003.

Çelebi, Ahmet; İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi, (çev: Ali Yardım), İstanbul, 1974.

Daniel,Elton L.; The Politicial and Social History of Khurasan Under Abbasid Rule: 747-820, Minneapolis, 1978.

Gerdizi, Ebû Saîd Abdülhayy bin Dahhâk bin Mahmûd (444/1053), Zeynü'l-Ahbâr(şrh: Abdülhayy Habibi), Tahran, 1986.

Gözütok, Şakir; İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi, Ankara, 2002.

Hitti, Philip; The History of the Arabs, London, 1949.

İbnü'l-Esir, İzzüddin Ali bin Ebi'l-Kerem (630/1232), el-Kâmil fi't-Târih, (tsh: Muhammed Yûsuf Rekâka) c.VIII, Beyrut, 1987.

Kazıcı, Ziya; Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, İstanbul, 1995.

..... İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1996.

Kırpık, Güray;"*Bağdat Nizamiye Medresesinin Kuruluşu, Yapısı ve İşleyişi*" Uluslararası Bağdat Sempozyumu, İstanbul, 2008.

Landau, J.M; "*Kuttâb*" (New Edition), V: V, Leiden, 1986, pp.567.

Makdisi, Takiyuddin Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali (v.387/997), Kitâbu'l-Bed ve't-Târîh, c. VI, Paris, 1916.

Sourdel, D.; "*Bayt al-Hikma*" Encyclopaedia of Islam (New Edition), V: I, Leiden, 1986.

Taberi, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr (v.334/945) Târîhu'l-Umem ve'l Mülûk, c.IV, Beyrut, 1991.

Talas, M.Asad; Nizamiye Medresesi (çev: Sadık Cihan), Samsun, 1999.

Watt, W.Montgomery; "*Ahl-Al-Suffa*", Encyclopaedia of Islam (New Edition), V: I, Leiden 1986.